

Валентина ФУРСА

Instytut ukraińskoї movi Nacional'noї akademii nauk Ukraїni

e-mail: v_fursa@ukr.net

ORCID 0000-0001-7862-1542

Типові керовані форми дієслів руху / переміщення в українській літературній мові

Typical governed forms of movement / moving in the Ukrainian literary language

In the article, on the basis of valence, a typical set of valence-driven governed components dependent on verbs of movement / moving is analyzed, a hierarchy of governed case and prepositional-case forms of these verbs is proposed, the main morphological means of their expression and their morphological variants are determined. According to such sets of governed components, a typology of verbal government is suggested. The differences between the traditional interpretation of grammatical government and the interpretation offered by the researchers of the latest Ukrainian linguistics are emphasized.

The valence-determined government makes it possible to consider governed only notional verbally dependent components with semantic functions of the object, the addressee, the instrument (tool or means of action) and the locality (location, initial and end points of the motion, path of motion). The maximum quantity of typical governed components is shown by the verbs of movement / moving, they belong to multivalent ones. In typical expressions these verbs can have up to six governed components.

Keywords: verbal government, valence of the verb, verbs of movement / moving, governed noun, object, addressee, instrumental, locative, case form, prepositional-case form.

У статті на засадах валентності проаналізовано типовий набір валентно зумовлених керованих компонентів, залежних від дієслів руху / переміщення, запропоновано ієрархію керованих відмінкових та прийменниково-відмінкових форм, визначено основні морфологічні засоби їх вираження та їхні морфологічні варіанти. Визначено чинники, що впливають на кількісний та якісний склад типових керованих іменників. Наголошено на відмінностях традиційного витлумачення граматичного керування та витлумачення, запропонованого дослідниками новітньої лінгвоукраїністики.

Валентно зумовлене керування вможливує вважати керованими тільки значеннево залежні від дієслова компоненти із семантичними функціями об'єкта, адресата,

інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху). Максимальну кількість типових керованих компонентів виявляють дієслова руху / переміщення, вони належать до багатовалентних. У типових виявах ці дієслова можуть налічувати п'ять – шість керованих компонентів.

Ключові слова: дієслівне керування, валентність дієслова, дієслова руху / переміщення, керований іменник, об'єкт, адресат, інструменталь, локатив, відмінкова форма, прийменниково-відмінкова форма.

В українській традиційній граматиці дієслівне керування кваліфікують як такий тип синтаксичного зв'язку між дієсловом і залежним від нього іменником чи займенником, за якого дієслово зі значенням дії, процесу чи стану вимагає від залежного (керованого) слова певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми¹, тобто керування аналізують у морфологічній площині, вважаючи, що кожна відмінкова і прийменниково-відмінкова форма іменників або їх еквівалентів поєднана з опорним словом підрядним зв'язком керування.

Інший підхід до розуміння поняття 'керування' запропонував І. Вихованець², поглибивши та уточнивши міркування своїх попередників, зокрема О. Потебні³, І. Слин'ка⁴, М. Кобиланської⁵ та інших дослідників. Його відмінність полягає в тому, що керування витлумачено як „форму (спосіб) підрядного зв'язку, що стосується значеннєво передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без прийменників і з прийменниками”⁶, тобто семантичним підґрунтям керування слугує семантико-синтаксична валентність. Саме валентність „точно окреслює межі керування, зараховуючи до нього тільки ті залежні компоненти, яких вимагає лексико-граматична природа опорного слова”⁷.

У сучасній функційній граматиці переважно виділяють такі семантико-синтаксичні функції керованих компонентів: об'єкта, адресата, інструменталія та локатива⁸. Основним із-поміж них є, звичайно, об'єктне значення. Тип зна-

¹ L. Bulahovs'kij, *Sintaksis (zv'язki) drugorâdних členiv rečennâ. Vidmînkova zalezništ' (keruvannâ). Bezposerednê (bezprijmennikove) keruvannâ*, Kyïv 1959, s. 3; *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Sintaksis*, pod red. I. Bilodîda, Kyïv 1972, s. 67.

² I. Vihovanec', *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993, s. 36-39; Idem, *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992, s. 25.

³ A. Potebnâ, *Iz zapiskov po russkoj grammatike*, Moskva 1958, s. 120.

⁴ I. Slin'ko, *Istoriâ obêktnih zvorotiv ukraïns'koï movi*, Černivci 1969, s. 36-42.

⁵ M. Kobilâns'ka, *Keruvannâ âk tip pidrâdnogo zv'язku v ukraïns'kij movi*, Černivci 1978, s. 36-42.

⁶ I. Vihovanec', *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993, s. 37.

⁷ Idem, *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992, s. 25.

⁸ Idem, *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993; Idem, *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992; I. Vihovanec', K. Gorodens'ka, *Teoretična morfologiâ ukraïns'koï movi*, Kyïv 2004; K. Gorodens'ka, *Kerovani členi rečennâ i valentništ' predikata [v:] Materiali V kongresu Mižnarodnoï asociacii ukraïnistiv. Movoznavstvo*, Černivci 2003, s. 260-263; A. Zagnitko, *Teoretična gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Morfologiâ. Sintaksis*, Donec'k 2011; O. Mežov, *Tipologiâ minimal'nih semantiko-sintaksičnih odinic'*, Luc'k 2012; M. Mirčenko, *Struk-*

чення визначає силу керування, яке може бути сильним, напівсильним, напівслабким та слабким. Сильним керуванням пов'язаний із дієсловом залежний від нього іменниковий компонент на позначення об'єкта дії, а також об'єкта стану, об'єкта процесу тощо, напівсильним – іменниковий залежний компонент, що називає адресата дії, напівслабким – залежний іменниковий компонент, що конкретизує різні параметри локатива, слабким – залежний іменниковий компонент з інструментальним значенням⁹.

У позиції керованого може вживатися різна кількість іменникових компонентів із конкретно-предметними (непредикатними) значеннями. У кожного дієслова свій набір залежних іменників, або своя валентна рамка, що зумовлено його лексичним значенням та належністю до певного семантичного типу предиката. Проте найбільшу кількість залежних іменників з різними семантичними функціями значеннєво передбачають дієслова руху / переміщення. До того ж, дієслова цієї лексико-семантичної групи мають свій типовий набір керованих компонентів, у межах якого спостерігаємо варіантність вираження керованих форм. Такі граматичні форми керованих слів виявляють національну специфіку мови, закономірності сполучуваності слів, адже синтаксис становить „найяскравішу, своєрідну й колоритну частину індивідуальності всякої мови, даючи змогу найкраще висловлювати найтонші почуття, найгостріше обточувати думку”¹⁰. Зважаючи на це, у пропонованій статті ставимо за мету – установити типові валентно зумовлені керовані відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, залежні від дієслів руху / переміщення, визначити основні засоби вираження цих форм та їхні морфологічні варіанти. Аналізуючи цю проблему, спиратимемося на найновіші дослідження українських граматистів, свої спостереження за виявами граматичного керування під час укладання „Словника дієслівного керування”¹¹, у якому подано органічні для української мови нормативні відмінкові та прийменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників, і скориставшись яким „відразу ж можна встановити типовість й уживаність вибраних одиниць і конструкцій у сучасній українській мові й мовленні українців”¹². Наголосимо, що в українському мовознавстві, зокрема в монографії „Теоретична морфологія української мови”, зроблено першу спробу розподілити основні лексико-семантичні групи дієслів між шістьма валентними класами¹³,

tura sintaksičnih kategorij, Luc'k 2004; I. Pasičnik, *Kategoriâ valentnosti predikativnih prikmetikiv*, Luc'k 2006; Â. Stepanenko, *Diferenciaciâ oběktneho značennâ v semantiko-sintaksičnij strukturi rečennâ*, Poltava 2020.

⁹ I. Vihovaneč', *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992, s. 79-82.

¹⁰ M. Gladkij, *Problemi kul'turi ukraïns'kogo slova* [v:] *Žittâ j revoluciâ*, 2, T. 1, 1927, s. 205.

¹¹ L. Kolibaba, V. Fursa, *Slovník diěslivnogo keruvannâ*, Kyïv 2016.

¹² S. Romanûk, *Peršij slovník diěslivnogo keruvannâ v istorii ukraïns'koï gramatičnoï leksikografii*. Larisa Kolibaba, Valentina Fursa, *Slovník diěslivnogo keruvannâ*, Kyïv, *Libid' 2016*, 656 s. [v:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, nr 6, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018, s. 443.

¹³ I. Vihovaneč', K. Gorodens'ka, *Op. cit.*, s. 269-272.

яку удокладнено в праці „Грамматика сучасної української мови. Морфологія”¹⁴. Крім того, було представлено також лексико-семантичну типологію дієслівного керування в українській літературній мові¹⁵.

Дієслова руху / переміщення об’єднують дві підгрупи: 1) дієслова зі значенням односпрямованого та різноспрямованого руху, утворені від ядерних лексем *бігати, бігти, блукати, бродити, йти, їздити, їхати, лазити, летіти, лізти, літати, плавати, пливти, повзати, повзти, ходити*, пор.: *вибігати, вбігти, вибігти, увійти, вийти, зайти, залізити, перебігати, прибігти, заблукати, заїздити, перелазити, залазити, перелізити, перейти, переходити, виходити, заповзати, заповзти, переповзати, заходити* та ін.; 2) дієслова зі значенням односпрямованого та різноспрямованого переміщення, з-поміж яких ядерні безпрефіксні лексеми *везти, вести, водити, возити, гнати, доставляти, експортувати, імпортувати, котити, нести, носити, сунути, транспортувати, тягати, тягти* та їхні префіксальні деривати *відвезти, завезти, звезти, навезти, перевезти, повезти, відвозити, перевозити, загнати, завести, переводити, закотити, переносити, приносити, перенести, заводити, заносити, принести, притягти, зтягувати* та ін. Перші означають, що породжувачем і виконавцем дії є особа, другі вказують на те, що під впливом особи предмет зазнає локативних змін. Дієслова переміщення фокусують у собі семи ‘конкретна фізична дія’, ‘моторність’, які, до того ж, є рівнозначними. Синкретизм значень позначився на наборі типових керованих іменників, залежних від дієслів просторового переміщення: вони здатні програмувати максимальну кількість валентно зумовлених компонентів.

Дієслова переміщення семантично передбачають найбільшу кількість залежних іменників – у типових виявах шість іменників. Основним, значеннєво зумовленим цими дієсловами є керований іменниковий компонент, що має обов’язковий вияв у мовленні, із семантичною функцією власне-об’єкта дії (за іншою термінологією – *прямий об’єкт*¹⁶) – предмет або істота, на які безпосередньо спрямовано дію, репрезентовану дієсловом. Спеціалізованим морфологічним засобом вираження власне-об’єкта дії слугує знахідний безприймниковий відмінок іменника (*кого? що?*). Зазначимо, що керування знахідним відмінком у функції об’єкта при перехідних (транзитивних) дієсловах – „найтипівіше і одне з найсильніших керувань дієслова”¹⁷, пор.: *З-за кордону везли шовк, сукно, папір, вина, сіль. Барками по Дніпру везли хліб, вино, залізо полосне*

¹⁴ *Gramatika sučasnoï ukrains’koï literaturnoï movi. Morfoloģiã*, Kïv 2017, s. 454-466.

¹⁵ V. Fursa, *Leksiko-semantična tipoloģiã diêslivnogo keruvannã v ukrains’kij literaturnij movi* [v: „Ukrains’ka mova”, nr 3, 2017, s. 120-131.

¹⁶ I. Slin’ko, *Op. cit.*, s. 22; I. Vihovanec’, *Sintaksis znahidnogo vidminka v sučasnij ukrains’kij literaturnij movi*, Kyïv 1971, s. 10; M. Plûš, *Kategorïã subêkta ì obêkta v strukturï prostogo rečennã*, Kyïv 1986, s. 43.

¹⁷ Ū. Ševel’ov, *Naris sučasnoï ukrains’koï literaturnoï movi ta inši lingvistični studii (1947–1953 rr.)*, Kyïv 2012, s. 202.

і **чавун**, конопляну **олію**, **дьоготь**, **мотузки**, **рогожі**, **мед**, шинкове **сало**, дерев'яний **посуд**. **Вивозили** на базари та ярмарки і свої нехитрі домашні **товари** – **груші** та **яблука**, особливо сушені, різну **городину** тощо. ... з Правобережної України **везли** на Лівобережжя **хліб** (М. Попович); Раз увечері зимою У одній свитині **Іде боса титарівна І несе дитину** (Т. Шевченко); **Несе** Галя **воду**, коромисло **гнеться** (Укр. нар. пісня); Доводилося **транспортувати** всілякі сипучі **вантажі**, **везити курей** і навіть циркових **коней**, а таких **пасажирів** – **вперше** (Л. Тендюк); **Їздив** [шофер] обережно, **пам'ятаючи, що везе людей і їде по вулицях, де теж повно людей** (Володимир Малик). Морфологічним варіантом керованої форми знахідного відмінка, що збігається з називним відмінком (перша форма), для іменників чоловічого роду другої відміни – назв неістот, які називають чітко окреслені предмети, зокрема назви одягу та взуття, їжі, городніх рослин, частин тіла, споруд і будівель, знарядь та приладів, зброї, грошових одиниць, різновидів транспорту і под., є форма із закінченням *-а*, спільна з родовим відмінком і відома як „друга форма знахідного відмінка”, або „другий знахідний відмінок”¹⁸, пор.: **Бредучи по пояс у воді, я тягнув плуг, підсікаючи й виорюючи зарості** (М. Дочинець); **Тітка ... починає оповідати, як чумаки волами віз лист у Харків** (Ю. Герасименко); **Маркевич ніяк не міг зрозуміти – як це одні дорослі люди цілком серйозно можуть ганяти м'яч, а інші дорослі люди можуть цілком серйозно перейматись долею цього м'яча** (Ю. Щербак); **Він [Дениско] тримався руками за кермо і удавав, наче то він веде велосипед** (В. Нестайко); **Одного дня принесли пакет з дописами** (М. Андрусак) і **Коник слабкий, ледве тягне плуга по м'якому картоплиці** (Ф. Потушняк); **Хлопчаки ... неподалік від краєзнавчого музею ганяють м'яча** (Р. Федорів); **Він [сержант] давно вже носив у кишені листа до рідних** (О. Довженко); **Він [Василь] вів важко навантаженого велосипеда** (В. Рутківський); **Пакета треба відвезти** (О. Донченко). Наявність двох форм знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини від назв неістот у функції об'єкта дії є „однією зі специфічних рис синтаксису сучасної української мови”¹⁹. На думку мовознавців, форма знахідного відмінка на *-а* (*-я*) – це не штучно вигадана, а „жива ознака народної мови”²⁰, „істотна й оригінальна”²¹, „самобутня риса української мови”²², яку широко засвідчує мовна практика української спільноти.

Морфологічним варіантом керованої форми знахідного відмінка множини для іменників – назв неосіб, що збігається з формою родового відмінка, слугує друга форма, тотожна формі називного відмінка. Зазначимо, що в сучасній українській літературній мові функціонують переважно два варіанти форм знахідного

¹⁸ I. Vihovaneč', *Sistema vidminkiv ukrains'koï movi*, Kyïv 1987, s. 102.

¹⁹ *Gramatika sučasnoï ukrains'koï literaturnoï movi. Morfoloģiâ*, Kiiïv 2017, s. 96.

²⁰ Í. Ogiênko (mitropolit Ílarion), *Ridna mova. Naša kul'tura ì nauka*, Kyïv 2010, s. 255.

²¹ *Idem, Naša literaturna mova*, Kyïv 2011, s. 218.

²² L. Kolibaba, *Druga forma znahidnogo vidminka imennikiv âk samobutnâ risa ukrains'koï movi* [v:] „Divoslovo”, nr 6, 2014, s. 28-32.

відмінка множини іменників – назв неосіб, пор.: *Молода дівчина лозиною гнала корів*, і вони ліниво брели, відмахуючись від лозини хвостами (С. Тельнюк); *Дві послушниці гнали корови на пашу* (М. Коцюбинський); *Пробігали повз нього [Чмеля] парубки і козаки, тягли клунки і лантухи збіжжя, гнали воли і коні, хортів та овець* (З. Тулуб); *Мав [Іван] уже знати віці до стаї, коли ненароком озирнувся на близький верх* (М. Коцюбинський); *А згодом вона [Ганнуся] загняла гусей* (І. Савка); *Димки курилися з коминів, сердешна жінка загняла гуси і свині в хлів* (Ю. Косач); *Він [Василь] щойно пригнав корови, поприв'язував їх до ясел ланцюгами і прийшов оце до хати* (У. Самчук); *Виїхати треба було рано, щоб ще за холодка пригнати биків до лісу і не мучити їх по жарі* (Г. Тютюнник). У знахідному відмінку множини форму називного відмінка здебільшого мають іменники, що позначають: істот – неосіб чоловічого роду на зразок *коні, воли, бики, вовки, слони, верблюди, тигри, олені, сліпці, рисаки, індики, горобці, голуби, карасі, окуні, соми, коропи, раки, комарі, метелики, гедзі, мікроби, віруси, глисти, черви* та ін.; істот – неосіб жіночого роду на зразок *корови, свині, віці, кози, лисиці, миші, кури, гуси, качкі, бджоли, мухи, жуки, жаби, п'явки* та ін.; істот – неосіб середнього роду: *телята, ягнята, поросята, лоша́та, мишенята, жабенята, цуценята, зайчата, курчата, гусята, каченята, индичата, орлята* та ін.

Дієслова переміщення, передусім префіксальні, вимагають не тільки керованої форми знахідного безприйменникового власне-об'єкта дії, а й власне-об'єкта дії у формі родового партитивного (*чого?*), який вказує на те, що предмет лише в певній своїй частині підлягає дії, напр.: *А потім [Рима] принесли ще борошна, яєць, яблук* (Артем Чех); *Хазяїн приніс води, але вона була ні до чого* (О. Ульяненко); *Вернувся він [батько] на четвертий день, привіз крупи, вершків, борошна* (О. Бердник); [Марія Яківна:] *Часом ми самі нічого не мали, а він [прадід] посилав мене занести молока якійсь хворій дитині* (Вал. Шевчук); – *Чого ви зразу не сказали про своїх, – перебив Стрижжак Юрко, – я б раніше заїхав, завіз борошна та картоплі* (В. Лисенко); *Виносить мати коржиків із молодого борошна* (А. Малишко); *Кирило виніс з куреня сіна* (Ю. Мушкетик).

У заперечних конструкціях керований іменниковий компонент із семантичною функцією власне-об'єкта дії, якого вимагають дієслова переміщення, може мати дві форми вираження – форму родового (*кого? чого?*) та форму знахідного відмінка (*кого? що?*), проте керована форма безприйменникового родового домінує в цих реченнях, пор.: *Дров до лісу ніхто не носить* (Укр. присл.); *Андрій ніколи не хотів тягати важких речей* (Л. Денисенко); *Ми обкрутили себе попід куртками тонкими мішками, а тоді поверх курток підперезалися ременями, щоб у руках не нести мішків* (М. Зінчук) і *У ліс дрова не возять, у колодязь води не ллють* (Укр. присл.); ...*викликала [Олена] таксі, щоб не тягнути речі в руках* (Н. Тисовська); *Наче крутить педалі велосипеда, а не тягає мішки з цементом* (О. Євтушок).

Безпрефіксні дієслова руху семантично не зумовлюють керованого іменникового компонента із функцією власне-об'єкта дії, тоді як префіксальні можуть прогнозувати залежний іменник у формі знахідного безприйменникового (*що?*), який кваліфікуємо як керований компонент із синкретичним об'єктно-просторовим значенням, пор.: *Княжич ... непомітно залишив Гору, перейшов міст і попрямував до Почайни* (С. Скляренко); *Юринчук з партизанами перейшли територію залізниці і ввійшли в місто* (Ю. Смолич); *Карета скоро перейшла вулицю і повернула на поле* (Б. Лепкий); *Увійшов [Матвій] у воду й переплив озеро* (Г. Пагутяк).

Як дієслова руху, так і дієслова переміщення семантично передбачають ще один керований іменник із функцією об'єкта дії, що є факультативним і має такі значеннєві різновиди, як об'єкт обмеження та просторовий об'єкт. Зокрема, об'єкт обмеження, виражений прийменниково-відмінковою формою *за + орудний* (*за ким?*), зумовлюють дієслова різноспрямованого руху та різноспрямованого переміщення, напр.: *Однолітки хвостом бігали за Грициком, ловили кожне його слово* (В. Рутківський); *У біленьких сорочечках з вишиваними на плечах хрестами Раїна й Файна, завітчані «вовчим хмелем» носять за панєю кошики з вінками* (Наталена Королева). Якщо ж такий керований іменниковий компонент детермінують дієслова односпрямованого руху та дієслова односпрямованого переміщення, то прийменниково-відмінкова форма *за + орудний* (*за чим?*) реалізує семантику шляху руху, ускладнену об'єктним відтінком, пор.: *Голопузі, худенькі діти, захоплено поглядаючи на блискучу Зірку Героя, бігли за підводою* (О. Бердник); *Я їхав за жовтою машиною з відкидним верхом* (В. Гранецька); *Їдуть і незчисленні валки, обози, тягнуть за возами корови, у возах свині, кури, збіжжя* (Д. Гуменна). Синкретичне об'єктно-просторове значення виражають також прийменниково-відмінкові форми *до + родовий* (*до кого?*), *від / од + родовий* (*від / од кого?*), якщо об'єктну функцію виконують іменники – назви осіб, пор.: *...коли Пилипа тяжко поранило, вони [хлопці] вночі занесли його до сестри* (В. Шкляр); *Василина, тамуючи подих, підійшла до божниці, відищукала за темною іконою божої матері мерехтливу квіточку, принесла до бабусі* (О. Бердник); *Одного разу ... пан Фальбовський запримітив позаду за собою одного із своїх слуг, зупинив його і дізнався, що слуга везе від своєї пані Мазепі листа* (М. Костомаров); *Пам'ятаю, як батько з старшим братом [лантухи з борошном] тягали від мірошника* (Ю. Щербак).

Дієслова переміщення семантично детермінують керований іменниковий компонент із функцією адресата дії. Керовані форми на позначення адресатного значення називають особу або іншу істоту, на користь або на шкоду якої відбувається дія. Дієслова руху значеннєво не зумовлюють керованих іменникових компонентів із функцією адресата дії. Спеціалізованим морфологічним засобом вираження цього значення є давальний безприйменниковий (*кому? чому?*), а його морфологічними варіантами – прийменниково-відмінкові форми *для + родовий* (*для кого? для чого?*) та *до + родовий* (*до кого? до чого?*),

напр.: *Везе Марко Катерині сукна дорогого, а батькові шитий пояс* (Т. Шевченко); *Люська носила бабі молоко й булки* (Є. Гуцало); ...*везе* [статечна сімейна пара] *дітям та онукам гостинці від зайця* (Г. Тарасюк); *По рихлому снігу сюди били дорогу кінні стяги і санні валки, що везли припаси для людей і коней* (Володимир Малик); *Люди виносили для партизанів їжу й напої* (Р. Колісник); ...*до дружини козак віз усе своє добро одним конем* (О. Середюк); «Укрспецтрансгаз» *транспортуює зріджений газ у спеціальних газових цистернах від заводів-виробників до споживачів в Україні та за кордоном* (Укр. тиждень, 25.01.2008). У позиції адресата дії можуть функціонувати також і іменники – назви неживих предметів, що можливі лише за умови метафоризації, персоніфікації понять, проте морфологічними засобами вираження цього значення переважно слугують керовані форми давального безприйменникового та прийменниково-відмінкова форма *для* + *родовий*, пор.: *Відрізали [господарі] довкола того пирога «ріжки» і несли худобі* (Україна молода, 13.01.2006); *Відбирали, й ти не мав права везти родині того куска хліба, якщо б кому й приходилося дістати* (Свідчення очевидців Голоду); *Часами зустрічали вони невеличкі групи вояків, що йшли в напрямі фронту, часами під'їздили полеві кухні, що везли для війська теплий обід* (Мирослав Ірчан); *Ти віддав кошик з їжею, яку ніс для своєї великої родини* (Л. Нестеренко-Ланько).

Як дієслова переміщення, так і дієслова руху семантично прогнозують керовані іменникові компоненти із функцією динамічних локативів, серед яких локатив – вихідний пункт руху / переміщення, локатив – кінцевий пункт руху / переміщення та локатив – шлях руху / переміщення. Характерною особливістю цих керованих компонентів є те, що їхніми морфологічними засобами вираження переважно слугують прийменниково-відмінкові форми, де прийменники позначають різну локалізацію вихідного або кінцевого пункту руху / переміщення, шляху руху / переміщення, а відмінкова форма виражає супровідне значення спрямування. З-поміж безприйменникових відмінкових форм функцію шляху руху / переміщення може виконувати форма орудного безприйменникового.

Основним морфологічним виразником вихідного пункту руху / переміщення слугують прийменниково-відмінкові форми родового: *з / із /зі* + *родовий* (*із чого?*), *від / од* + *родовий* (*від / од чого?*), *з-за* + *родовий* (*з-за чого?*), *з-поза* + *родовий* (*з-поза чого?*), *з-під* + *родовий* (*з-під чого?*), *з-понад* + *родовий* (*з-понад чого?*), *з-перед* + *родовий* (*з-перед чого?*), напр.: *Йшли корови із діброви, а овечки – з поля* (Укр. нар. пісня); *Од Києва по трасі він* [Іван Кирилович] *їхав комфортабельним автобусом* (В. Дрозд); ...*бабусі узвозом від храму несли в сніжнопаперових кульках свічки* (Є. Пашковський); *Везуть греки тобі з-за моря свої плоди* (П. Загребельний); *Одні тачками возили з-під кручі возку глину, висипали її під самий берег річки на довгу купу, інші рискалями вирівнювали ту купу* (І. Білик).

Семантику кінцевого пункту руху / переміщення виражають прийменникові форми знахідного та родового відмінків: *до* + *родовий* (*до чого?*), *у / в* + *знахідний*

(у / в що?), на + знахідний (на що?), за / поза + знахідний (за / поза що?), під / піді + знахідний (під / піді що?), між / межі + знахідний (між / межі що?), поміж / помежи + знахідний (поміж / помежи що?), перед + знахідний (перед що?) та ін., напр.: *Заносили* оберіг у дім ввечері 6 січня зі словами “Дідух – до хати, біда – з хати” (Хрещатик, 06.01.2011); – *Позбирай* у віз рибу та *вези в місто* на продаж, – промовив отаман до жінки (І. Нечуй-Левицький); *І батько бере* Володька на руки, *несе до хати* (У. Самчук); *Він* [чоловік] ... саджав між того добра шестилітню Марію і *їхав на луги* (В. Дрозд); *Везуть* Марусю за далекі гони, *за сиве море* тої ковили (Л. Костенко); *Її* [Ганнусю] *вели за село* до Кривого провалля (В. Шкляр); ...несподівано випав невеликий клаптик паперу й... *залетів під лавку* (М. Старицький); *Я заліз між* якись мокрі колоди і сів (Н. Кибальчич).

Морфологічними виразниками шляху руху / переміщення слугують орудний безприйменниковий та прийменниково-відмінкові форми *по + місцевий* (*по чому* (чим)?), *через* (крізь) + знахідний (*через* (крізь) що?), *у / в + знахідний* (*у / в* що?), *повз + знахідний* (*повз* що?), *між / поміж + орудний* (*між / поміж* чим?), *мимо + родовий* (*мимо* чого?), *уздовж / вздовж + родовий* (*уздовж / вздовж* чого?) та ін., напр.: *Людочку вели* [прикордонники] *спочатку пероном, тоді мостом через усі платформи, тоді вулицею* до приміщення вокзалу, потім довгими *лабіринтами* вокзальної будівлі (Н. Доляк); *Пливе човен по Дунаю* Один за водою (Т. Шевченко); *Звечора дівчата ...воду повз їхній двір носили* (В. Дрозд); *Рибалки тягнуть уздовж берега широку сіть* (В. Рутківський); *Ландрупи вів ...моряків уздовж берега на захід* (Микола Трублаїні); *Ми їхали з-за Дніпра, через Дарницю, повз Березняки, мимо Видубицького монастиря* (В. Нестайко); *Мати вела* дітвору [курчат] *крізь дірку в плоті на город, на грядки з різним зіллям* (Олег Ольжич); *Два чергових тягали «бачок» межі рядами* (Іван Багряний). Зазначимо, що одні з керованих форм є основними, а інші – периферійними: для дієслів односпрямованого руху / переміщення на зразок *бігти, йти, їхати, летіти, лізти, пливти, везти, вести, нести, тягти* та ін. основною формою вираження шляху руху / переміщення слугує орудний безприйменниковий (чим?), а для дієслів різноспрямованого руху / переміщення на зразок *бігати, їздити, літати, лазити, плавати, возити, носити, тягати, ходити* та ін. основною слугує прийменникова форма місцевого відмінка (*по чому* (чим)?).

Безпрефіксні дієслова різноспрямованого руху та дієслова різноспрямованого переміщення зумовлюють, крім названих, ще й такі прийменниково-відмінкові форми вираження шляху руху / переміщення, як *навколо* (довкола, круг, кругом) + родовий (*навколо* (довкола, круг, кругом) кого? *навколо* (довкола, круг, кругом) чого?), *біля* (коло) + родовий (*біля* (коло) кого? *біля* (коло) чого?), пор.: *Почали бігати* [дяк із хлопцем] *кругом стола* (С. Васильченко); ... жінка поралась біля печі, *готувала вечерю, а діти бігали біля мами* (Укр. нар. казка); *Старий мій знову зажурився, Ходив* довгенько *коло хати* (Т. Шевченко);

Посередині козацького укріплення майоріла височенна хоругва, яку зимівчани носили навколо церкви (Д. Білий); *Баба Зінька стала перед царськими вратами і виставила тих бабів, котрі мали носити кругом церкви євангелії, образи* (І. Нечуй-Левицький); *Легіні-прислужні водили довкола святині коня білого, як лебідь, коляду співали й шану віддавали* (І. Пільгук).

Значеннєво детермінованим як дієсловами руху, так і дієсловами переміщення є керований іменниковий компонент із функцією засобу дії, що називає істоти, механізми і допоміжні матеріали і за допомогою якого реалізують рух, переміщення. Основною керованою формою вираження інструменталія є орудний безприйменниковий (*ким? чим?*), напр.: *І несуть, і везуть мажарами та гарбами і овочі, і борошно, і виноград* (З. Тулуб); *Попереду їхав конем великий київський князь* (І. Білик); *Люди йшли, їхали автобусами, автами, возами, мопедами і велосипедами* (Г. Тарасюк). Функціональними еквівалентами форми орудного безприйменникового слугують прийменниково-відмінкові форми *на + місцевий (на кому (кім)? на чому (чим)?)* та *у / в + місцевий (у / в чому (чим)?)*. До того ж, прийменники *на* і *в* (*у*) зумовлюють певну семантичну маркованість: відтінки значення 'перебувати зверху якогось предмета' або 'перебувати всередині якогось предмета', пор.: *На коні їде, а коня шука* (Укр. присл.); *На одному здоровому возі везли згорнуті дороги намети та килими* (І. Нечуй-Левицький); *Крутим схилом Антон піднімався вгору до своєї хати й на мотузязному повіді вів гнідого коня* (С. Чорнобривець) і *...несуть люди воду у відрах, у великих кухлях, глечиках для вмивання, в бляшаних коритах* (В. Винниченко); *...спустив [Шурик] кошеня в мішечку униз* (В. Нестайко). Наголосимо, що прийменниково-відмінкові форми у функції засобу руху / переміщення можуть конкурувати із формою орудного безприйменникового, що іноді вможливає їх взаємозаміну, пор.: *Тепер дітей до школи за шість кілометрів возили на конях* (Л. Пономаренко) і *Устим ... вдень возив кіньми молоко на молочарню* (Гр. Тютюнник).

Отже, дієслова руху та дієслова переміщення валентно детермінують різну кількість керованих іменникових форм, що є морфологічними виразниками залежних іменникових компонентів із семантичними функціями об'єкта, адресата, інструменталія (засобу руху / переміщення) та локатива (вихідний і кінцевий пункти руху / переміщення, шлях руху / переміщення). Дієслова переміщення семантично передбачають максимальну кількість керованих компонентів – у типових виявах шість основних керованих форм, що зумовлено лексичним значенням. Спільними для дієслів руху та для дієслів переміщення є керовані компоненти із семантичними функціями вихідного пункту руху / переміщення, кінцевого пункту руху / переміщення, шляху руху / переміщення та засобу руху / переміщення, інші керовані компоненти із семантичними функціями власне-об'єкта дії та адресата дії характерні переважно для дієслів переміщення.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Bulahovs'kij L., *Sintaksis (zvâzki) drugorâdnh členiv rečennâ. Vidmînkova zalezništ' (keruvannâ). Bezposerednê (bezprijmennikove) keruvannâ*, Kyïv 1959.
- Vihovaneč' I., *Gramatika sučasnoï ukrâins'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993.
- Vihovaneč' I., *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukrâins'koï movi*, Kyïv 1992.
- Vihovaneč' I., *Sintaksis znahidnogo vidmînka v sučasnij ukrâins'kij literaturnij movi*, Kyïv 1971.
- Vihovaneč' I., *Sistema vidmînkiv ukrâins'koï movi*, Kyïv 1987.
- Vihovaneč' I., Gorodens'ka K., *Teoretična morfologiâ ukrâins'koï movi*, Kyïv 2004.
- Gramatika sučasnoï ukrâins'koï literaturnoï movi. Morfologiâ*, Kyïv 2017.
- Gladkij M., *Problemi kul'turi ukrâins'kogo slova [v:] Žittâ j revolûciâ*, 2, t. 1, 1927, s. 200–208.
- Gorodens'ka K., *Kerovani členi rečennâ i valentništ' predikata [v:] Materiali V kongresu Mižnarodnoï asociaciï ukraïnistiv. Movoznavstvo*, Černîvcî 2003, s. 260–263.
- Zagnitko A., *Teoretična gramatika sučasnoï ukrâins'koï movi. Morfologiâ. Sintaksis*, Donec'k 2011.
- Kobilâns'ka M., *Keruvannâ âk tip pidrâdnogo zvâzku v ukrâins'kij movi*, Černîvcî 1978.
- Kolibaba L., *Druga forma znahidnogo vidmînka imennikiv âk samobutnâ risa ukrâins'koï movi [v:] „Divoslovo”*, nr 6, 2014, s. 28–32.
- Kolibaba L., Fursa V., *Slovník diêslivnogo keruvannâ*, Kyïv 2016.
- Mežov O., *Tipologiâ minimal'nih semantiko-sintaksičnih odinic'*, Luc'k 2012.
- Mirčenko M., *Struktura sintaksičnih kategorij*, Luc'k 2004.
- Ogičenko Í. (mitropolit Ílarion), *Ridna mova. Naša kul'tura i nauka*, Kyïv 2010.
- Ogičenko Í. (mitropolit Ílarion), *Naša literaturna mova*, Kyïv 2011.
- Pasičnik I., *Kategoriâ valentnosti predikativnih prikmelikiv*, Luc'k 2006.
- Plûš M., *Kategoriâ subêkta i obêkta v strukturî prostogo rečennâ*, Kyïv 1986.
- Potebnâ A., *Iz zapisok po russkoj grammatike*, Moskva 1958.
- Romanûk S., *Peršij slovník diêslivnogo keruvannâ v istoriï ukrâins'koï gramatičnoï leksikografii. Larisa Kolibaba, Valentina Fursa, Slovník diêslivnogo keruvannâ*, Kyïv, *Libid' 2016*, 656 s. [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, Warszawa 2018, s. 443–447.
- Slin'ko I., *Istoriâ obêktnih zvorotiv ukrâins'koï movi*, Černîvcî 1969, s. 36–42.
- Stepanenko Â., *Diferenciaciâ obêktnogo značennâ v semantiko-sintaksičnij strukturî rečennâ*, Poltava 2020.
- Sučasna ukrâins'ka literaturna mova. Sintaksis*, pod red. I. Bilodida, Kyïv 1972.
- Fursa V., *Leksiko-semantična tipologiâ diêslivnogo keruvannâ v ukrâins'kij literaturnij movi [v:] „Ukrâins'ka mova”*, nr 3, 2017, s. 120–131.
- Ševel'ov Ū., *Naris sučasnoï ukrâins'koï literaturnoï movi ta inši lingvistični studii (1947–1953 rr.)*, Kyïv 2012.